

Вплив економічних криз на ефективність українського бізнесу: статистичний аналіз під час рецесій

Крючкова Наталія Михайлівна¹

Опубліковано	Секція	УДК
30.03.2023	Економіка	330.101.541

DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.8277590>

Ліцензовано за умовами Creative Commons BY 4.0 International license

Анотація. Ефективна господарська діяльність значною мірою залежить від раціонального вибору обсягу та структури фінансування. Здатність підприємств протистояти негативним впливам зовнішнього середовища та вживати заходів для планомірного фінансового розвитку залежить від того, наскільки раціонально та системно здійснюється антикризове управління. Однак в умовах воєнного стану та кризи в економіці загалом підприємства стикаються зі значними викликами, які вони повинні подолати, щоб адаптуватися до нових умов виживання. Оцінка ефективності антикризового управління є важливим способом забезпечення ефективності функціонування підприємств, збільшення обсягів виробництва та капіталізації, підвищення незалежності від зовнішніх джерел фінансування. Водночас аналіз статистичних даних може допомогти виявити перші ознаки кризових явищ в економіці, що також є актуальним в умовах загального спаду виробництва і зниження економічної активності. Метою дослідження є визначення впливу кризових явищ на результативність бізнесу в Україні, яке базується на аналізі статистичних даних. У результаті визначено сутність кризи та рецесії, а також конкретизовано їх потенційний вплив на економіку; здійснено аналіз статистичного матеріалу з визначенням основних чинників ризику для розвитку українського бізнесу; сформовано рекомендації для представників бізнесу щодо подолання наслідків кризи та способів адаптації до умов нестабільного зовнішнього середовища в умовах воєнного стану, а саме – розроблено підходи до антикризового фінансового управління для сучасного українського бізнесу. Було узагальнено сучасні методичні підходи до діагностики глибини кризових явищ в діяльності бізнесу, розроблені як зарубіжними, так і вітчизняними вченими, виявлено їхні переваги та недоліки, що дає змогу своєчасно ідентифікувати чинники, які сигналізують про можливе настання кризової ситуації, погіршення у показниках його внутрішніх і зовнішніх параметрів.

Ключові слова: криза, ознаки кризи, антикризове управління бізнесу, моніторинг, аналіз фінансового стану, фінансовий результат, ресурси, капітал.

¹ кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки та підприємництва, економіко-правовий факультет, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, Україна, 65082, Одеська обл., м. Одеса, вул. Дворянська, 2, <https://orcid.org/0000-0003-3790-4399>

The impact of economic crises on the efficiency of Ukrainian business: statistical analysis during recessions

Abstract. Effective business activity is ensured by a rational choice of the volume and structure of funding sources. Its ability to counteract the negative impact of the external environment and implement measures for effective financial development depends significantly on how rationally and systematically the anti-crisis management will be carried out. However, in the conditions of martial law and generally crisis processes in the economy, business faces significant problems that must be overcome and adapted to new survival conditions. The assessment of the effectiveness of the formation of anti-crisis management is the main tool in ensuring the effectiveness of its functioning, expanding production and capitalization, increasing the degree of its independence from external sources of financing. At the same time, identifying the presence of the first signs of a crisis in the economy is possible due to the analysis of statistical data. Given the relevance of the research, the purpose of the article is to determine the impact of crisis phenomena on business performance in Ukraine, based on the analysis of statistical data. As a result of achieving the goal, the following results were obtained: the essence of the crisis and recession was determined, as well as their potential impact on the economy was specified; an analysis of statistical material was carried out with the determination of the main risk factors for the development of Ukrainian business; recommendations were formulated for business representatives on overcoming the consequences of the crisis and adapting to the conditions of an unstable external environment under the conditions of martial law, namely, approaches to anti-crisis financial management for modern Ukrainian business were developed. Modern methodological approaches to diagnosing the depth of crisis phenomena in business activities, developed by both foreign and domestic scientists, were summarized, their advantages and disadvantages were revealed, which allows timely identification of factors that signal the possible onset of a crisis situation, deterioration in its internal and external indicators parameters.

Key words: crisis, signs of crisis, anti-crisis management of business, monitoring, analysis of financial condition, financial result, resources, capital.

Вступ

Рецесії, які являють собою істотне уповільнення ділової активності та економічних процесів загалом – звичайне явище для ринкових економік. Навіть у найбільших країнах періодично відбуваються тимчасові перебудови – іноді через зниження бажання громадян купувати нові товари та послуги, або через проблеми у банківському секторі та складнощі з кредитами, або через поступове зростання вартості капіталу на ринку. Фінансова криза – дещо інше явище. Зазвичай це проблеми в банківському секторі на додаток до економічної кризи, зокрема настільки істотне зниження вартості активів банків, що вони значно скорочують видачу нових кредитів. Однією з причин сповільнення розвитку економіки стала пандемія COVID-19, яка в свою чергу прискорила цифрову трансформацію, і цей тренд продовжує зберігати актуальність. Споживчий попит перемістився з офлайн-сегменту до онлайн. Звідси зростання інтересу ретейлерів – суб'єктів МСП до послуг електронної комерції. Багато компаній вижили в кризу пандемії завдяки переходу на онлайн-режим, оскільки це дало їм змогу зберегти споживчу активність та прибутковість бізнесу. Причому після зняття коронавірусних обмежень онлайн-ринок продовжує зростати, отже, можна говорити про його економічну привабливість. Найбільше від пандемії постраждали підприємства, орієнтовані на офлайн ринок і єдиний продукт. Проте випробування для української економіки не завершилися з послабленням карантинних обмежень: початок повномасштабної війни на території України створив ще більше загроз

подальшому розвитку вітчизняного бізнесу. Однак варто зазначити, що ті компанії, які в умовах пандемії змогли перейти на роботу в дистанційному форматі, дещо легше перенесли релокації та адаптацію до нових умов воєнного стану. З огляду на це, сьогодні науковці продовжують пошук шляхів адаптації бізнесу до кризових явищ. Наприклад, розширення переліку товарів і послуг, вихід на нові ринки збуту та співпраця з новими контрагентами – це способи зберегти стабільність бізнесу під час кризи.

Проблематика зародження, розвитку та подолання криз різних форма та причин виникнення привертає особливу увагу науковців починаючи з 2008 року, коли світ зіткнувся з найбільшою фінансовою кризою в новітній економічній історії. Проте для України в цей період випробування кризами не закінчилися, оскільки процеси трансформації від планової до ринкової економіки, промислові революції, війна та інші внутрішні проблеми призводили до постійної економічної та фінансової нестабільності в державі. Враховуючи це, науковці приділяють значну увагу розробці питань статистичного аналізу та подолання кризових явищ. Серед найбільш значущих слід виділити таких дослідників: О. О. Борзенко [1], А. В. Гречко [2], Д. Д. Джумакеева [2], В. В. Гуменюк [3], М. І. Зверяков [5], Ю. Кіндзерський [6], Д. В. Коробцова [7], М. І. Макаренко [8], Т. О. Семененко [8], Ю. М. Петрушенко [8], Ю. В. Орловська [9], С. О. Мащенко [9], І. Павлік [10], І. С. Страпчук [11], Q. Bai [13], I. Kartanaité [15], С. Халатур [13], В. Волошина-Сійдей [12]. Хоча увага дослідників до проблеми подолання кризи досить суттєва, єдиного універсального способу подолання кризи та зменшення її впливу на український бізнес не розроблено, відповідно наукові пошуки за обраною тематикою можуть бути продовжені.

Метою дослідження є визначення потенційного впливу економічних криз на ефективність українського бізнесу на основі проведення аналізу статистичних даних.

Для досягнення мети потрібно розв'язати такі завдання:

- визначити сутність кризи та рецесії, а також конкретизувати їх потенційний вплив на економіку;
- здійснити аналіз статистичного матеріалу з визначенням основних чинників ризику для розвитку українського бізнесу;
- сформулювати рекомендації для представників бізнесу щодо подолання наслідків кризи та адаптації до умов нестабільного зовнішнього середовища в умовах дії воєнного стану, а саме – розробити підходи до антикризового фінансового управління для сучасного українського бізнесу.

Матеріали та методи

У роботі використано загальнонаукові методи, зокрема: узагальнення, систематизацію, групування, синтез для визначення сутності кризи та рецесії, а також систематизацію для визначення основних потенційних загроз, що несуть кризові явища для розвитку бізнесу, та спеціальні методи графічного аналізу для обробки статистичного матеріалу й визначення впливу кризових процесів на розвиток бізнесу в Україні.

Результати

Теоретичні та практичні дослідження в галузі оцінювання та аналізу фінансового менеджменту антикризових заходів підприємств в умовах ринкової економіки набувають особливого значення, враховуючи як зростаючу роль фінансового сектору в економіці сучасного суспільства, так і руйнівні наслідки війни в Україні. Внаслідок економічної та політичної нестабільності підприємства можуть неадекватно реагувати на зміни в зовнішньому та внутрішньому середовищі і опинитися в кризовій ситуації [6]. Оскільки кризові явища є ймовірними під час функціонування та розвитку будь-

якої бізнес-структури, необхідно сформулювати та прийняти до виконання ефективну стратегію антикризового фінансового управління підприємствами.

Антикризове фінансове управління підприємствами має велике значення не тільки для подолання кризових ситуацій, а й для забезпечення відповідності між стратегічними цілями суб'єктів господарювання та кінцевими результатами їхньої діяльності, а також для виконання базової функції добросовісної конкуренції на ринку. У цьому контексті пошук альтернативних рішень у системі стратегічного управління підприємством набуває особливого значення, впливаючи на процес формування та реалізації стратегії підприємства. Однак, перш ніж розробляти способи й методи подолання впливу кризи на підприємство, необхідно визначити, що таке криза та які причини у зовнішньому середовищі призводять до кризи у внутрішньому середовищі.

Представники однієї групи науковців [7; 10; 15] розглядають фінансову кризу як етап нестабільної діяльності підприємства та обмежених можливостей впливу на фінансові відносини управлінської команди і визначають фінансову кризу як неспроможність підприємства здійснювати фінансове забезпечення поточної виробничої діяльності.

Інша група науковців [3; 5; 8; 12] розглядає фінансову кризу як серйозну перешкоду фінансовій стійкості підприємства та найнебезпечнішу потенційну загрозу розвитку і функціонуванню підприємства.

Отже, можна побачити, що існують певні розбіжності у визначенні поняття "фінансова криза". Узагальнюючи, можна сказати, що фінансова криза – це ситуація, що характеризується фінансовою нестійкістю суб'єкта господарювання під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників та його нездатністю фінансово гарантувати свою поточну виробничо-фінансову діяльність. Одним з основних аспектів діагностики кризових явищ у бізнесі є виявлення можливих зовнішніх та внутрішніх причин цього явища (рис. 1).

Загалом, ефективне управління підприємствами в кризових ситуаціях забезпечується раціональним вибором обсягу та структури фінансових ресурсів [5]. Від того, наскільки раціонально та системно здійснюється антикризове фінансове управління підприємством, залежить здатність підприємств протистояти негативному впливу зовнішнього середовища та реалізовувати заходи щодо ефективного фінансового розвитку.

Економічні кризи можуть суттєво вплинути на ефективність українського бізнесу через низку чинників. Деякі з найбільш значущих аспектів наведено в таблиці 1.

Зазначені чинники показують, що економічні кризи можуть створювати складні умови для українських компаній. Проте криза також може стати стимулом для інновацій та змін у підприємницькій діяльності, допомагаючи підприємствам адаптуватись до нових реалій та стати більш конкурентоспроможними в майбутньому.

Основним джерелом інформації про стан економічних систем для діагностики наявності кризи є статистична інформація. На нашу думку, одним із основних індикаторів наявності кризи в економіці є не ВВП та загальний обсяг виробництва, а показник валового боргу, оскільки він відображає перспективні напрями витрачання коштів на погашення цих боргів, а також потенційне навантаження на бізнес та працююче населення в контексті погашення зовнішніх та внутрішніх боргів. Графічне подання статистичного матеріалу щодо обсягів державного боргу наведено на рисунку 2.

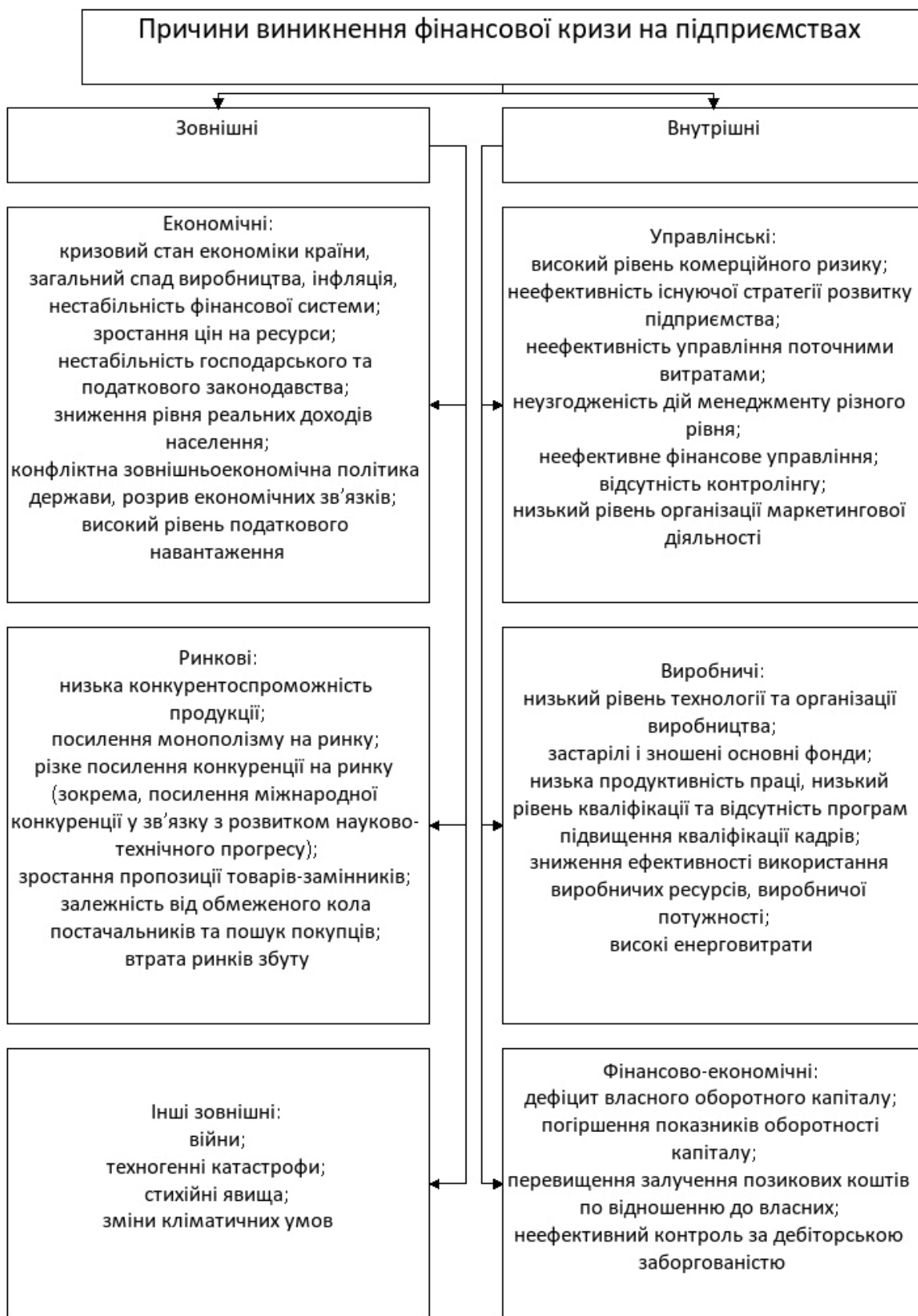

Рис.1. Класифікація зовнішніх та внутрішніх причин виникнення криз на підприємстві

Джерело: власна розробка автора

Таблиця 1

Найбільш суттєві аспекти кризи, що можуть вплинути на ефективність українського бізнесу

Аспект впливу кризових явищ на український бізнес	Характеристика
Зменшення споживчої платоспроможності	Під час кризи рівень доходів населення може знижуватись, що впливає на попит на товари та послуги. Менший попит може призвести до зменшення обсягів продажів для багатьох компаній
Зниження обсягів інвестицій, а також ритмічності їх надходжень	Економічні кризи становлять ризик для інвесторів і часто викликають у них невпевненість. Це може призвести до зниження обсягів інвестицій у бізнес, що обмежує розвиток та модернізацію підприємств
Зростання вартості кредитів	Під час кризи банки стають обережнішими та підвищують ставку за кредитами. Це може збільшити вартість кредитів для підприємств, ускладнюючи залучення фінансування для розширення бізнесу
Зміна валютного курсу	Економічна криза може призвести до девальвації національної валюти, що підвищує вартість імпортованих товарів та послуг. Це може негативно позначитись на бізнесах, які залежать від імпортованих компонентів або сировини
Зміни в правовому середовищі	Уряди можуть вживати заходів для збереження стабільності під час кризи, як-от зміни податкового законодавства або введення обмежень на експорт. Ці зміни можуть створити додатковий тиск на бізнес та обмежити його можливості
Збільшення конкурентного тиску	У період економічної нестабільності підприємства більше змагаються за обмежені ресурси та ринкові позиції. Це може призвести до зниження цін на товари та послуги, що зменшує прибутковість бізнесів
Зміна споживчих пріоритетів	Під час кризи люди можуть переорієнтуватись на покупку більш дешевих та необхідних товарів, ігноруючи розкішні або дорогі товари. Це може вплинути на рентабельність певних секторів бізнесу.

Джерело: власна розробка автора

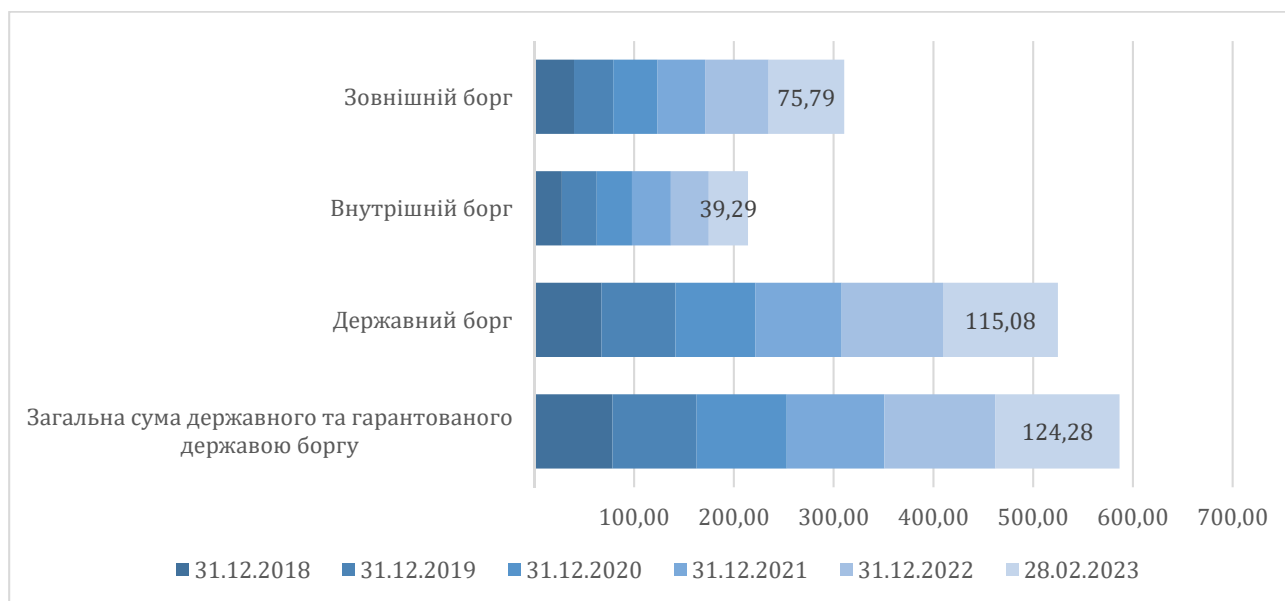

Рис. 2. Державний та гарантований державою борг України за останні 5 років, млрд дол. США

Джерело: складено автором на основі [4]

Загалом зростання державного боргу України зумовлене різними чинниками, які впливають на державні фінанси та економіку країни. Наведемо основні з цих причин:

1. Війна та необхідність фінансування війська для оборони держави. Україні не вистачає повною мірою власних ресурсів для фінансування воєнних потреб, відповідно, частина коштів надходить у вигляді макрофінансової допомоги на умовах повернення.
2. Економічні кризи. Періоди економічних криз, спад виробництва та обсягів зовнішньої торгівлі можуть призвести до зниження надходжень до бюджету та збільшення дефіциту. Держава може брати позики, щоб забезпечити фінансування державних витрат. Отже, бачимо, що економічні кризи нерозривно пов'язані зі зростанням обсягів державного та гарантованого державою боргу.
3. Високі витрати на соціальні програми. Система соціального захисту (пенсії, допомога малозабезпеченим верствам населення) та інші соціальні програми можуть становити значну частину бюджетних витрат.
4. Корупція та неефективне управління. Корупція, недовіра до бюджетної політики та неефективне управління державними ресурсами можуть призвести до недостатнього контролю над видатками та збільшення державного боргу.
5. Валютні кризи. Зменшення експорту, зниження іноземних інвестицій та інші чинники, що впливають на зовнішній сектор, можуть знижувати надходження валюти до країни та збільшувати потребу в залученні зовнішніх позик.
6. Обслуговування боргу. Високі ставки обслуговування боргу, зокрема при погашенні старих позик та виплаті відсотків за нові позики, можуть спричинити збільшення державного боргу.
7. Девальвація національної валюти. Зниження вартості національної валюти порівняно з іноземними валютами може збільшити доларовий еквівалент державного боргу.
8. Монетарна політика. Політика зниження відсоткових ставок або збільшення грошової маси може впливати на зростання боргу через збільшення обсягів позик.

Для кожної країни причини зростання державного боргу можуть бути унікальними, і важливо уважно аналізувати ситуацію та розробляти відповідні стратегії для забезпечення стійкої фінансової ситуації держави.

На період дії воєнного стану держава не має іншого виходу, окрім як залучати кошти від зовнішніх партнерів, але в умовах мирної економіки варто уникати такого стрімкого зростання зовнішнього боргу.

Для бізнесу основним індикатором ефективного розвитку та вдалої протидії кризовим явищам є здатність до формування додатного фінансового результату – прибутку. Статистика щодо фінансових результатів українських підприємств наведена на рисунку 3.

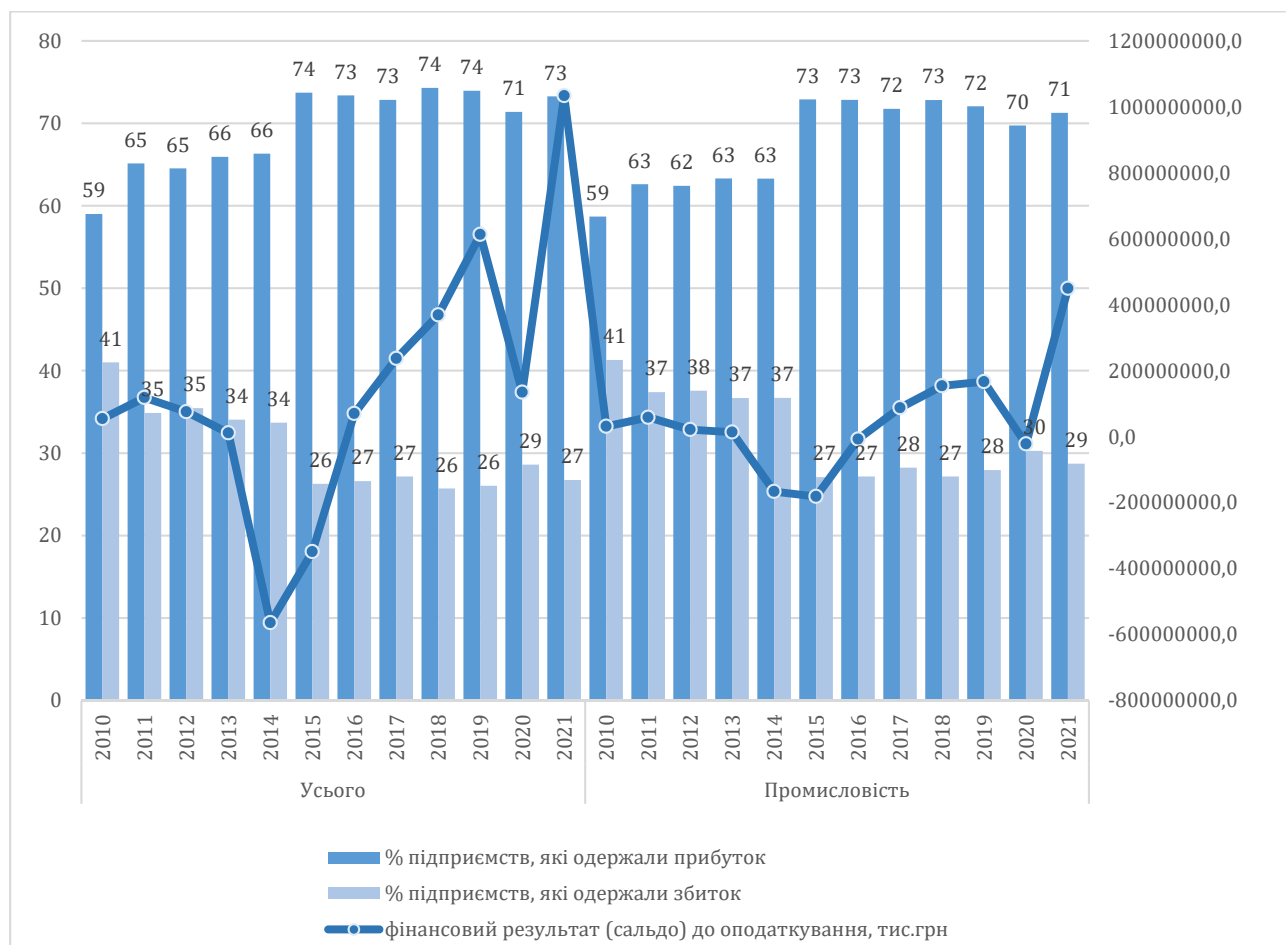

Рис. 3. Порівняння фінансових результатів до оподаткування підприємств промисловості та загальної статистики по Україні

Джерело: складено автором на основі [4]

Офіційна статистика не надає даних за 2022 рік, проте очевидно, що показники свідчатимуть про зниження фінансових результатів та зростання частки збиткових підприємств. Загалом показовим є період 2014–2015 років, коли після Революції гідності та початку війни на сході України, а також окупації значної частини українських територій вітчизняний бізнес зміг досить швидко відновитися та почати активний розвиток, на який суттєво не вплинула навіть пандемія. Відповідно, є надія, що по завершенні війни український бізнес так само швидко зможе відновитися після руйнівного впливу воєнних дій.

Одним із ключових показників розвитку економіки та бізнесу є показник обсягів інвестицій, зокрема капітальних інвестицій (рис. 4).

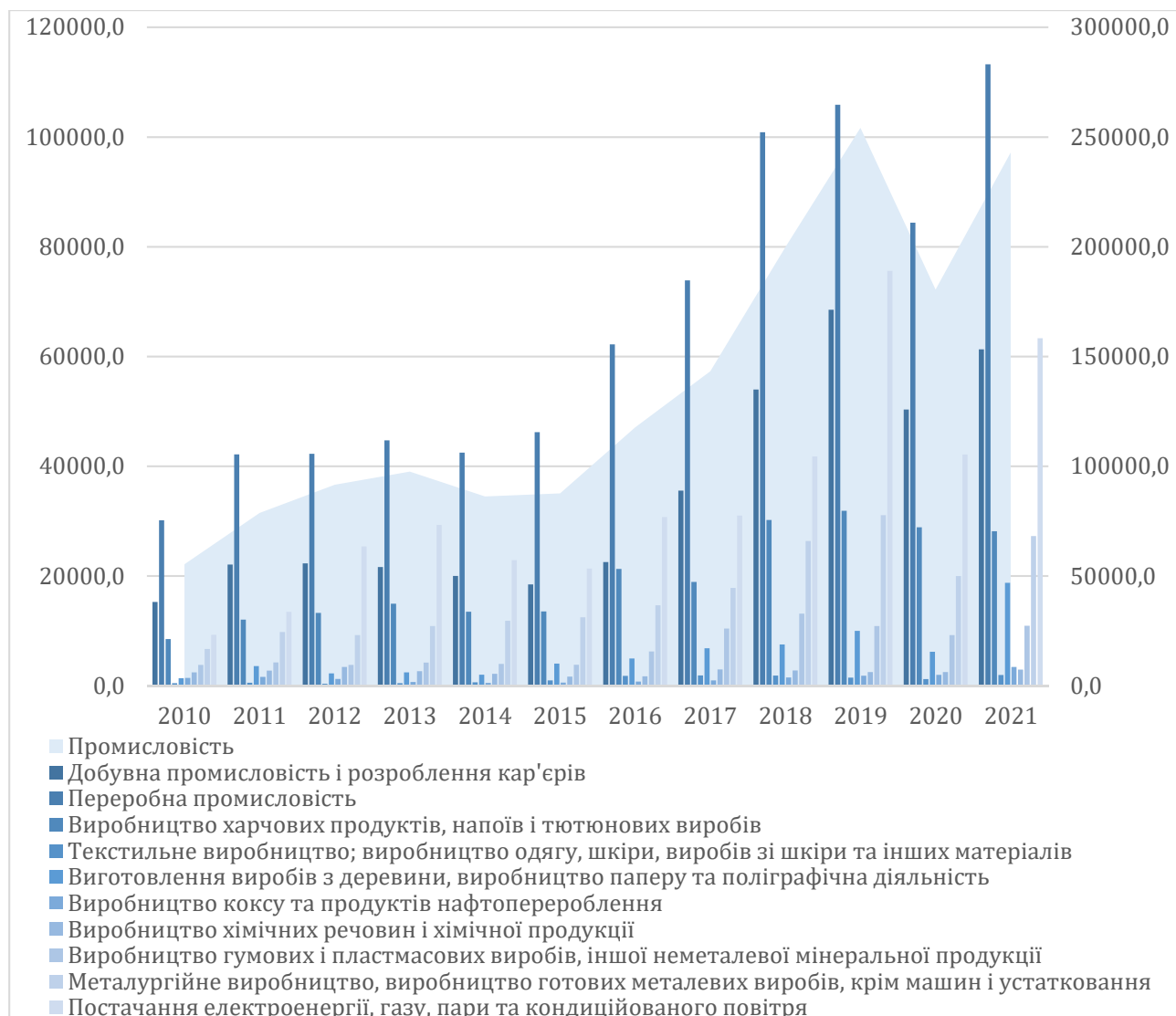

Рис. 4. Капітальні інвестиції за видами економічної діяльності промисловості за 2010–2021 роки, млн грн

Складено автором на основі [4]

Зростання загального обсягу інвестицій та інвестування в певні сфери промислового виробництва вказують на інвестиційну привабливість українського бізнесу, проте офіційна статистика не наводить даних за 2022 рік, відповідно оцінити скорочення інвестицій в українську економіку в умовах війни повноцінно неможливо, хоча очевидно, що інвестори зараз стикаються з величезною кількістю ризиків при інвестуванні в українські підприємства та можуть не надто активно вкладати кошти у вітчизняний бізнес.

Проведений статистичний аналіз дає підстави стверджувати, що сьогодні в умовах воєнного стану та під дією несприятливого зовнішнього середовища, український бізнес потребує дієвих інструментів антикризового управління.

Інструменти антикризового фінансового управління підприємством треба розглядати як сукупність двох блоків: 1) діагностика фінансово-економічного стану підприємства; 2) державні та спеціальні інструменти антикризового фінансового управління (рис. 5). Застосування саме такого підходу до антикризового управління на рівні бізнес-структур дасть змогу враховувати комплексність проблеми протидії кризі та особливості функціонування того чи іншого виду бізнесу.

Рис. 5. Систематизація інструментів антикризового фінансового управління підприємством

Джерело: власна розробка автора

Застосування наведеного переліку інструментів дозволить повною мірою охопити всі можливі варіанти аналізу стану бізнесу на поточному етапі його розвитку та врахувати потенціал їх подальшого розвитку.

Висновки

Підсумовуючи, зазначимо, що серед викликів, з якими стикається сьогодні український бізнес:

- 1) військові дії на значній частині території України унеможливають функціонування бізнесу (загроза життю людей, знищена інфраструктура, відсутність зв'язку та електрики). Половина ВВП країни припадає на «гарячі» регіони – Харків, Київ, Миколаїв, Маріуполь;
- 2) порушення логістики через закриття портів, перевантаженість доріг, поромів, прикордонних пунктів (у зв'язку з потоком біженців);
- 3) масова міграція та евакуація населення : співробітники виїжджають в інші області, країни, потрібен час для того, щоб облаштуватись у безпеці та продовжити роботу.

Економіка воєнного часу зосереджена на тому, щоб забезпечити потреби у продовольстві, паливно-енергетичних ресурсах, озброєнні – працюємо на перемогу. Регулююча роль структур державної влади в ключових секторах (ціноутворення) може зростати, скорочується експорт (все стратегічно важливе залишається всередині країни).

Тому всі ці аспекти мають бути враховані при розробці заходів антикризового управління з урахуванням особливості розвитку економіки в умовах дії воєнного стану.

В перспективі обрана тематика відкриває перед дослідниками широке поле для подальших наукових пошуків, зокрема для розроблення різних підходів до антикризового управління для бізнесу залежно від галузі, розміру підприємства чи специфіки його діяльності на зовнішньому та внутрішньому ринках.

Список використаних джерел

1. Глобалізаційні процеси у світовій економіці: виклики та можливості для України : колективна монографія / за заг. ред. д.е.н., проф. О. О. Борзенко ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України». Київ, 2022. 264 с. URL: <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2022/10/Globalizaciyniprosesy-u-svitoviy-economici.pdf>
2. Гречко А. В., Джумакеєва Д. Д. Інвестиційне забезпечення інноваційного розвитку підприємств в Україні в воєнний та поствоєнний період. *Економічний вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. 2022. № 22. С. 40–46. DOI: <https://doi.org/10.20535/2307-5651.22.2022.259798>
3. Гуменюк В. В. Зарубіжний досвід повоєнної трансформації державного управління і уроки для України. *Економіка України*. 2022. № 8. С. 34–54. DOI: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.08.034>
4. Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
5. Зверяков М. І. Формування моделі економічного розвитку в нових історичних реаліях. *Економіка України*. 2022. № 8. С. 3–19. DOI: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.08.003>
6. Кіндзерський Ю. Повоєнне відновлення промисловості України: виклики та особливості політики. *Економічний аналіз*. 2022. Т. 32, № 2. С. 101–117. DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2022.02.101>
7. Коробцова Д. В. Правове забезпечення фінансової безпеки держави в умовах воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 2. С. 89–94. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.02.27>
8. Макаренко М. І., Семененко Т. О., Петрушенко Ю. М. Макроекономіка : підручник. 2-ге вид., переробл. Суми: Сумський держ. ун-т, 2021. 307 с. URL:

- <https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/86041/3/Makarenko.pdf>
9. Орловська Ю. В., Мащенко С. О. Трансформація методів економічних досліджень у постіндустріальну епоху. *Економічний простір*. 2021. № 173. С. 88–92. DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/173-16>
 10. Павлік І. Модель організації економічного аналізу в обліково-аналітичній системі суб'єкта господарювання аграрного сектору господарювання. *Економічний аналіз*. 2020. Т. 30, № 1 (2). С. 108–117. DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2020.01.02.108>
 11. Страпчук І. С. Сталий розвиток сільськогосподарських підприємств: економічний вимір. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. 2021. № 3 (111). С. 12–19. URL: <https://visnyk.mnau.edu.ua/n111v3r2021strapchuk>
 12. Стратегічні орієнтири розвитку економіки в умовах глобальних викликів та воєнної агресії (український кейс) / В. Волошина-Сійдей та ін. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії і практики*. 2023. № 1 (48). С. 219–228. DOI: <https://doi.org/10.55643/fcaptr.1.48.2023.3942>
 13. Трансформація парадигми моделювання економічних криз / С. Халатур та ін. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії і практики*. 2022. № 4 (45). С. 285–297. DOI: <https://doi.org/10.55643/fcaptr.4.45.2022.3833>
 14. Bai Q., Niu D., Bai J. Complex networks economy systems engineering in general synergetic structure. *Systems Engineering Procedia*. 2012. Vol. 4. P. 252–258. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.sepro.2011.11.073>
 15. Financial modeling trends for production companies in the context of Industry 4.0 / I. Kartanaitè et al. *Investment Management and Financial Innovations*. 2021. № 18 (1). P. 270–284. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/83359>